

Streszczenie

Modele kultury gruzińskiej w polskim piśmiennictwie XIX wieku

Tematem pracy są modele kultury gruzińskiej funkcjonujące w polskim piśmiennictwie XIX wieku. Po 1830 roku na Kaukaz trafiało karnie wielu Polaków oskarżonych o działalność antycarską i udział w powstaniach. Kaukaz był dla Polaków obcym regionem, a wiedza na jego temat nikła i matrycowana raczej poprzez wyobrażenia mitologizujące. Polscy zesłańcy, a później podróżnicy prowadzili dzienniki z Kaukazu, w których opisywali miejscowe ludy i lokalną przyrodę. Szczególnie bliska i atrakcyjna na tle muzułmańskiego Kaukazu wydała się zesłańcom i podróżnikom chrześcijańska Gruzja. Polacy dostrzegali podobieństwa w historii tego narodu z historią ich ojczyzny oraz w zachowaniu przedstawicieli obu kultur. Przekładało się to na zainteresowanie kulturą, historią i literaturą Gruzji. Wiele z kaukaskich relacji publikowanych było w polskiej prasie, bądź ukazywało się drukiem w formie książek. Tym samym, opinie podróżników i zesłańców bardzo silnie wpływały na postrzeganie Kaukazu oraz Gruzji w polskiej kulturze. Celem pracy jest analiza modeli kultury gruzińskiej funkcjonujących w polskim piśmiennictwie w XIX wieku.

W swojej rozprawie posłużyłem się metodologią semiotyczną reprezentowaną przez szkołę tartusko-moskiewską. Z tego powodu opierałem się na koncepcjach kulturowych zaproponowanych przez Jurija Łotmana i Borisa Uspienkiego. Kluczowe są dla mnie takie pojęcia jak: tekst kultury, semioza, semiosfera, granica oraz model. Uważam, że współcześnie mamy do czynienia z nieco podobnymi mechanizmami w relacjach polsko-gruzińskich, jakie występowały w XIX wieku. Za sprawą dyskursu politycznego i działań mediów nastąpiła aktualizacja tekstów kulturowych na temat Gruzji oraz kodów umożliwiających ich odczytanie i interpretację. W swoich badaniach zdecydowałem się na zastosowanie metody semiotycznej, ponieważ pozwoliła mi ona na ukazanie długiego trwania w polskiej kulturze tekstów na temat Gruzji, które ukształtowały się w XIX wieku. Koncepcja semiosfery jako systemu, w obrębie którego następują stałe aktualizacje, przekształcenia i „odrodzenia” znajdujących się w niej tekstów oraz pojęcie kultury jako zbiorowej pamięci społecznej, pozwoliło na ukazanie tworzenia modeli kultury gruzińskiej w polskim piśmiennictwie jako procesu, którego efekty widoczne są również współcześnie. Modele kultury gruzińskiej tworzone były poprzez filtr kultury polskiej i kluczowych dla niej wartości oraz cech. Z tego

powodu odwołałem się również do koncepcji Ralpa Lintona dotyczącej kulturowych wzorów idealnych i rzeczywistych.

Praca składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów i zakończenia. We wstępie nakreśliam problematykę swojej pracy oraz przybliżam metodologię, na której zdecydowałem się oprzeć swoje badania. W rozdziale pierwszym przybliżam zachodnioeuropejską myśl mającą wpływ na ukształtowanie się antropologii ewolucjonistycznej oraz koncepcje mające wpływ na charakter polskiego i rosyjskiego Oświecenia. Wpływy oświeceniowe w XIX-wiecznej polskiej myśli historyczno-społecznej były bardzo wyraźne i wpływały na światopoglądów przebywających na Kaukazie zesłańców i podróżników. Ze względu na fakt, iż pierwsi zesłańcy czerpali informacje o Kaukazie z rosyjskich źródeł, istotne w rozprawie było również przybliżenie myśli rosyjskiej.

Po utracie niepodległości przez Rzeczpospolitą, w polskiej myśli zaczęły kształtować się pierwsze programy o charakterze ludoznawczym. Zainteresowanie kulturą ludu i przedchrześcijańską Słowiańszczyzną doprowadziło do powstawania koncepcji o charakterze słowianofilskim. Duży wpływ na światopogląd mieszkańców ziem polskich miała również myśl romantyczna. XIX wiek przyniósł również przemiany w kulturze rosyjskiej. Programy pierwszych „oświeceniowców” doprowadziły do kształtowania się w Imperium Rosyjskim programów rewolucyjnych, opracowywanych przez dekabrystów. Członkowie tej organizacji, podobnie jak Polacy często byli zsyłani na Kaukaz. Polskich i rosyjskich zesłańców łączyła niechęć do caratu, jednakże ich programy były zbyt różne, aby mogli nawiązać ze sobą skuteczną współpracę. Kształtujące się wówczas koncepcje i programy miały bardzo duży wpływ na kaukaskich zesłańców. Kwestię tę przybliżam w drugim rozdziale.

W rozdziale trzecim podejmuję próbę odpowiedzi na pytanie jakie czynniki konstytuowały wyobrażenia polskich zesłańców o Kaukazie i Gruzji, zanim trafili oni na „gorącą Syberię”. Przybliżam również wątek idei słowiańskiego posłannictwa, która stanowiła bardzo ważny element światopoglądu wielu wcielonych do carskiego wojska Polaków. Podejmuję także wątek zasadności mówienia o kolonializmie w kontekście Kaukazu, przybliżając najbardziej popularne współczesne koncepcje na temat polskiego oraz rosyjskiego kolonializmu i odnosząc się do nich krytycznie.

Bardzo dużą rolę w kontekście postrzegania Kaukazu miała przyroda, którą łączono bezpośrednio z charakterem zamieszkujących konkretny obszar ludzi. W rozdziale czwartym

opisuję jakie znacznie miało pojęcie „krajobrazu” w dziewiętnastowiecznym piśmiennictwie polskim oraz jaki krajobraz uznawany był za atrakcyjny. W piątym rozdziale przedstawiam modele opisu krajobrazu Kaukazu oraz wyjaśniam dlaczego właśnie Gruzja uznawana była za najpiękniejszą część Kaukazu.

Polscy zesłańcy poszukiwali na Kaukazie miejsca, które miało być najbliższe utraconej ojczyźnie. Istotne były jednak nie tylko podobieństwa przyrodnicze, ale również i kulturowe. W rozdziale szóstym opisuję jakich wartości i wzorów zachowania poszukiwali Polacy pośród przedstawicieli narodów Kaukazu oraz jakie czynniki spowodowały, że właśnie kultura gruzińska wydała im się najbardziej podobna do rodzimej kultury. Podejmuję również rekonstrukcję modeli kultury gruzińskiej funkcjonujących w polskim piśmiennictwie XIX wieku. Zakończenie pracy stanowi podsumowanie moich badań.

Summary

Models of Georgian culture in the Polish nineteenth century writings

The topic of the thesis are models of Georgian culture functioning in the Polish nineteenth century writings. After 1830, many Poles accused of activities against the tsar and participation in the uprisings were sent to the Caucasus. The Caucasus was a foreign region for Poles, and the knowledge about it was weak and plotted rather through mythologizing imaginations. Polish exiles, and later also travelers, kept diaries from the Caucasus, in which they described the indigenous people and the local nature. Particularly close and attractive, according to the memories of exiles and travelers, was Christian Georgia, which was opposed to the Muslim Caucasus. Poles saw similarities in the history of Georgia with the history of their homeland and the behavior of representatives of both cultures. This led to an interest in Georgian culture, history, and literature. Many of the Caucasian memories were published in the Polish press or printed in the form of books. Thus, the opinions of travelers and exiles had a large impact on the perception of the Caucasus and Georgia in Polish culture. The aim of the thesis is to analyze models of Georgian culture functioning in the Polish nineteenth century writings.

In my dissertation, I used the semiotic methodology represented by the Tartu-Moscow school. For this reason, I was based on the cultural concepts proposed by Jurij Łotman and Boris Uspieski. Very important in my work are such terms as text of culture, semiosis, semiosphere, border, and model. I think that today we can talk about similar mechanisms in Polish-Georgian relations that were in the nineteenth century. Due to political discourse and media activities, cultural texts about Georgia and codes enabling their reading and interpretation have been updated. In my research, I decided to use the semiotic method, because it allows me to show the long duration of texts on Georgia in Polish culture, which were formed in the nineteenth century. The semiosphere concept as a system in which updates, transformations and "rebirths" of texts as well as the concept of culture as a collective social memory continue to occur, allowed to show the models of Georgian culture in the Polish writings as a process whose effects are also visible today. Models of Georgian culture were created through a filter of Polish culture and key values and features of Polish culture. For this reason, I also referred to Ralph Linton's concept of ideal and real cultural patterns.

The work consists of an introduction, six chapters, and an epilogue. In the introduction, I describe the main problems of my work and explain the methodology on which I decided to base my research. In the first chapter, I am introducing the Western European ideology, which influenced the emergence of evolutionary anthropology and concepts affecting the character of the Polish and Russian Enlightenment. The Enlightenment influences were very clear in the nineteenth-century Polish historical and social ideology. They also influenced the worldviews of exiles and travelers in the Caucasus. Due to the fact that the first exiles were getting information about the Caucasus from Russian sources, the Russian ideology was also important in the dissertation. After the loss of independence by the Polish-Lithuanian Commonwealth, the first ethnographic programs began to appear in Polish science. Interest in the culture of the rural folk and pre-Christian Slavdom led to the emergence of a Slavophile concept. The Romantic ideology also had a great influence on the worldview of the inhabitants of Polish lands. The nineteenth century also brought changes in Russian culture. Programs of the first "Enlighteners" led to the formation of revolutionary programs developed by the Decembrists in the Russian Empire. Members of this organization, like Poles, were often deported to the Caucasus. Polish and Russian exiles were enemies of tsarism, but their programs were too different to establish effective cooperation with each other. Concepts and programs developed at that time had a very large impact on the Caucasian exiles. I discuss this issue in the second chapter.

In the third chapter, I try to answer the question: what factors constituted the imaginations of Polish exiles about the Caucasus and Georgia before they appeared on the "hot Siberia". I also explain the idea of the Slavic mission, which was a very important element in the worldview of many Poles who were incorporated into the tsarist army. I also take up the topic of the legitimacy of speaking about colonialism in the context of the Caucasus, introducing the most popular contemporary concepts on the subject of Polish and Russian colonialism and referring to them critically.

Very important in the context of perception of the Caucasus was nature, which was directly connected with the character of people living in a specific area. In the fourth chapter, I describe the significance of the concept of "landscape" in the nineteenth-century Polish writings and trying to answer which landscape was considered attractive. In the fifth chapter, I present models of the description of the Caucasus landscapes and explain why Georgia was considered as the most beautiful part of the Caucasus.

The Polish exiles were looking for a place in the Caucasus that was supposed to be the closest to the lost homeland. However, not only natural but also cultural similarities were important. In the sixth chapter, I describe what values and behavior patterns among the representatives of the Caucasus nations were considered to be properly by Poles and what factors caused that Georgian culture seemed to be the most similar to Polish culture. I also undertake a reconstruction of models of Georgian culture functioning in the Polish writings of the nineteenth century. The epilogue of the work is a summary of my research.